

KAZATEL
MARNOST NAD MARNOST

Jacques B. Doukhan

BIBLE PRO DNEŠEK

Edici biblických komentářů „Bible pro dnešek“ připravuje Adventistický teologický institut ve spolupráci s nakladatelstvím Advent-Orion. Autoři komentářů vycházejí z prostředí Církve adventistů sedmého dne a někdy se liší stylem výkladu i přístupem ke studiu biblického textu. Spojuje je však láska k Bibli jako Božím slovu, úcta k Bohu jako našemu Stvořiteli a Spasiteli a touha objevovat v Božím slově poselství pro dnešek.

Marek Harastej

ředitel Adventistického teologického institutu

OBSAH

- 7 VYCHLOUBAČNÝ MOTÝL
- 15 POČÁTEČNÍ BOD
- 24 RADOST, PRÁCE, MOUDROST A BŮH
- 34 ČAS A VĚČNOST
- 44 TEN DRUHÝ
- 54 NÁBOŽENSTVÍ, MOC A PENÍZE
- 61 ŽÍZEŇ DUŠE
- 67 ŽIVOT JE KRÁSNÝ
- 78 ZLOČIN A TREST
- 86 PŘEŽÍT SVÉ OTÁZKY
- 95 MOUCHY V OLEJI
- 102 RIZIKA SVATOSTI
- 110 KONEC SVĚTA

Tuto knihu věnuji památce Elsbeth Uebersax-Norkové, mé tchyni, jež zemřela v době jejího vzniku. Milovala život a žila ho v plnosti (Kazatel 3,12).

VYCHLOUBAČNÝ MOTÝL

Vypráví se legenda o králi Šalomounovi. Panovník se prý jednou procházel zahradami královského paláce a obdivoval velikost svého díla (v té době byla právě dokončena stavba chrámu), když zaslechl rozhovor mezi dvěma motýly. Tradice zmiňuje, že Šalomoun byl nejen odborníkem v oblasti přírodních věd, ale také rozuměl tajemné řeči zvířat.

„Jediným máchnutím křídel,“ naparoval se pan Motýl před svou ženou, „zničím tenhle chrám.“ Není divu, že na paní Motýlovou to udělalo dojem. S obdivem hleděla na vypracované, svalnaté tělo svého muže.

Komu se to nelíbilo, byl král Šalomoun. Motýla si předvolal do své pracovny. „Takže,“ začal monarcha, „ty tvrdíš, že jediným mávnutím křídel zničíš chrám, který jsem nechal postavit?“

„Ne, ne,“ koktal zaskočený motýl a celý se rozklepal (proto se dodnes motýli třepou a klepou). „To jsem se jen trochu naparoval před svou ženou. Chtěl jsem, aby mě obdivovala a respektovala.“

Na králově tváři se objevil chápavý úsměv. Velkoryse motýlovi odpustil a nechal ho vylétnout ven. Pan Motýl vylétl oknem, za nímž vyčkávala celá nervózní jeho družka.

„Co ti Šalomoun řekl?“ ptala se.

Motýl sebevědomě roztáhl křídla, zadíval se své ženě do očí a prohlásil: „Úpěnlivě mě prosil, abych nechal chrám stát.“

Tento úsměvný příběh nás svým tématem vede přímo k jádru poselství knihy Kazatel. Ta mluví o „marnosti“ našeho počínání – protože vše, co konáme, je marné, včetně těch nejposvátnějších a nejúžasnějších děl, jako byl Šalomounův chrám. Marnost v sobě nese téma, jež není příjemné a narušuje náš pocit bezpečí. Ale právě taková je pravda, které nás chce kniha Kazatel učit.

Dovoluji si hned na počátku svého čtenáře varovat: kniha Kazatel není snadné čtení. Její myšlenky jsou obtížné a ne vždy na první pohled srozumitelné. Text knihy vznikl v odlišné kultuře. Je psán hebrejsky. Bez odkazů na hebrejský jazyk se neobejdeme, a když to bude nutné, bude čtenáři nabídnut doslovný překlad¹, který lépe osvětlí intenci autora. Knihu Kazatel napsal básník a filozof, jinými slovy mudrc. Očekávejme tedy, že se někdy nechá unést krásou a spletností svých slov. Jindy se zhloubá do myšlenky, která nám připadá zvláštní a neuchopitelná. Kniha Kazatel obsahuje i prorocké pasáže a my se budeme spolu s ní nořit do nejisté budoucnosti. Autor proto čtenáři doporučuje, aby spolu s touto knihou četl postupně, pozorně a opakovaně i biblický text, kapitolu po kapitole. Poselství Kazatele nebude vyjevono povrchnímu čtenáři. Odměnou pro toho, kdo vezme všechna jeho slova vážně (i ta, jež si protirečí a jsou nepříjemná), je možnost zhlédnout za vši marností jinou tvář Hospodina a jinou tvář sebe sama. Tak se můžeme znovu učit víře, naději a schopnosti žít.

NÁZEV: KAZATEL (KOHLET)

Latinský název knihy Kazatel zní „Ecclesiastes“. Tento termín je spjat s významnými biblickými tématy. Etymologicky pochází z řeckého slova „ekklésia“, které znamená „shromáždění“ či „církve“. V tomto duchu se jedná o řecký překlad hebrejského názvu knihy, který zní „Kohélet“ a jehož slovním základem je slovo „kahal“.² Starý židovský komentář ke knize (Kohélet Rabbah 1,1) vysvětluje, že název knihy odkazuje na 1. Královskou 8, kde se „kahal“ nazývá shromáždění, kterému Šalomoun kázal (proto český název Kazatel). A je pravdou, že slovo „kahal“ se v tomto významu objevuje několikrát (1Kr 8,1.2.14.22.55.65).

¹ Pokud není uvedeno jinak, pocházejí biblické citáty z Českého ekumenického překladu.

² Morfologicky termín „koholet“ označuje profesi (Neh 7,57), kde popisuje práci písaře (Joüon-Muraoka P.: *A Grammar of Biblical Hebrew*. Řím, Pontificio Instituto Biblico, 1991, §89 b.).

V samotné knize Kazatel se objevuje termín „koholet“ sedmkrát (Kaz 1,1; 2,12; 7,27; 12,8.9.10). Takové číslo jistě není náhodné. Stejně často se totiž vyskytuje Šalomounovo jméno v Písni písní (Pís 1,1.5; 3,7.9.11; 8,11.12).³

Spojnice mezi jednotlivými texty mají za úkol sdělit čtenáři specifickou informaci. Předně potvrzují Šalomounovo autorství. Narážka na 1Kr 8 spojuje kazatele/koholeta s historickým králem Šalomounem, zatímco propojení s Písni písní identifikuje autora také jako „literárního“ Šalomouna. Šalomounovo autorství bývá v teologických kruzích zpochybňováno, nicméně svědectví textu samotného se kloní k jeho autenticitě. V knize se objevují narážky na Šalomounovu dobu i na samotnou postavu krále a jeho aktivity. Mezi ně patří žádost o moudrost od Hospodina, stavba chrámu, další stavební projekty, bohatství, chrámový kult, konec života, stáří, politická krize spojená s otázkou následnictví a další. Některým z nich se budeme ještě detailněji věnovat.

Šalomoun je zmíněn již v prvním verši. Ten pisatele identifikuje jako „syna Davidova, krále v Jeruzalémě“ (Kaz 1,1). Nemůže být sporu o tom, že se jedná o narážku na Šalomouna. V Bibli se sousloví „syn Davidův“ objevuje desetkrát, z čehož sedm výskytů popisuje Šalomouna. Ještě specifičtější je 12. verš první kapitoly, který autora ztotožňuje s „králem nad Izraelem v Jeruzalémě“. Tím nikdo jiný než Šalomoun být nemůže, protože z Davidových synů vládl Izraeli v Jeruzalémě pouze on. V již zmíněné 1Kr 8 se objevuje opakovaně – přesně sedmkrát – motiv vztahu otce a syna (Davida a Šalomouna) s narážkou na stavbu chrámu: „tvůj syn ... vybuduje dům mému jménu“ (1Kr 8,19).

Starší doba vzniku knihy Kazatel byla v nedávné době potvrzena na základě literární komparace s egyptskými spisy.⁴ Vazby mezi Šalomounem a Egyptem byly těsnější než u všech ostatních izraelských králů. Úvodní věta („Slova Kazatele, syna Davidova, krále v Jeruzalémě ... řekl Kazatel“) má charakter nadpisu a její obdoby nacházíme u sapienciálních spisů egyptského původu (nazývaných naučení – „sbajet“). Stojí za povšimnutí, že literárně se kniha Kazatel podobá spíše spisům pocházejícím ze staršího období mezi

³ Zajímavé je také povšimnout si, že výskyty jsou v obou spisech rovnoměrně rozmístěny (na začátku, ve středu a na konci).

⁴ Doukhan J.: „*Sous le Soleil*“, *Une lecture de Qohelet à la lumière de l'Égypte ancienne (Le prologue 1:1-11)*, [„Pod sluncem“, četba knihy Kohelet ve světle starověkého Egypta (Prolog 1,11-11)], diplomová práce v oboru egyptologie, Univerzita v Montpellier, Francie, 2004, s. 12.

5. dynastií (2510–2460 před Kr.) a 20. dynastií (1188–1069 před Kr.), byť král Šalomoun vládl v době 21. dynastie (1069–945 před Kr.). Tato spojitosť může být dalším argumentem pro Šalomounovo autorství. Egypťské paralely nejsou důležité pouze pro zasazení knihy do dějinného rámce, ale vrhají také světlo na některé nejasné výroky a obraty, které nemají v Bibli obdoby.

Král Šalomoun uzavřel s Egyptem politickou alianci. Egypťskou pomoc využíval i při stavebních pracích. Přebíral egypťské zvyky, nakupoval odtud koně (1Kr 10,28.29) a imitoval egypťský způsob vlády i styl architektury.⁵ Za jednu ze svých manželek si vzal egypťskou princeznu (1Kr 11,1), což představuje ze strany faraona překvapivý kompromis, jelikož se tím Šalomoun dostal mezi následníky trůnu (pravidla sukcese určovala jako primární mateřskou linii). To bylo možné hlavně proto, že Egypt procházel krizí během tzv. třetí přechodné doby (1069–701 před Kr.). Faraon ztratil autoritu a hledal na všech stranách podporu pro svou vládu.

Ještě důležitější je zjištění, že s egypťskou mudroslovnou tradicí koresponduje samotný obsah knihy Kazatel. Bible zmiňuje, že „Šalomounova moudrost převýšila moudrost všech synů dávnověku i všechnu moudrost egypťskou“ (1Kr 5,10). To nelze jen tak přejít, když si uvědomíme, že Egypt byl vyhlášen svou moudrostí. Moudří „ze všech národů i ode všech králů země“ uznávali Šalomounovu moudrost a přicházeli si ho poslechnout. Mezi nimi byla i královna ze Sáby (1Kr 10,1–13), tedy z etiopské provincie, jež byla v tehdejší době vazalem Egypta. Šalomoun musel umět egypťsky a jako přítel Egypta i potenciální faraon musel být zběhlý v egypťském mudrosloví.

Není tedy divu, že jeho kniha je plná odkazů na egypťskou kulturu. Podobný druh vnitřního dialogu nacházíme i v analogických egypťských sapienciálních spisech, jako například *Rozhovor muže s vlastní duší (ba)*.⁶ I v dalším textu, který nese název *Chacheperresenebovy nářky*⁷, promlouvá muž se svým srdcem. I Šalomoun pro svou knihu použil egypťský literární žánr tradičně nazývaný „sbajet“. V něm stárnoucí král píše svému synovi, aby ho připravil na obtíže spojené s vládou. I Šalomoun, izraelský král, dospěl do věku, kdy chce předat svému potomkovi moudrost, kterou za svého života nabyl. Ostatně kniha je plná narážek na bolestivost stáří a blízkost smrti.

⁵ Currid J. D.: *Ancient Egypt and the Old Testament*. Grand Rapids: Baker Books, 1997, s. 165–171.

⁶ České vydání – Lexa E.: *Beletristická literatura staroegypťská*. Praha, 1923.

⁷ Lichtheim M.: *Ancient Egypt Literature*. Berkeley: University of California Press, 1973, sv. 1, s. 145–149. Toto dílo vzniklo za 18. dynastie (1550–1305 před Kr.).

Taková je perspektiva knihy Kazatel, kterou Šalomoun napsal pod vedením Ducha svatého. Na horizontu vidí starý král přicházející smrt a straší ho vlastní minulost. Narodil se jako důsledek zločinu (2S 12,1–25) a život prožil v napětí mezi dvěma kulturami. Pohled do budoucnosti je nejistý a chmurný, protože otázka následnictví není uspokojivě vyřešena. To je v pozadí depresivního, ironického a znepokojujícího tónu knihy. Díky této perspektivě lépe porozumíme šokujícím a kousavým poznámkám i opakovaným otázkám (Kdo ví?, Kdo může říci?, Kdo může zjistit a Co dobrého přináší člověku...?).

Pozadí knihy čtenáři pomáhá porozumět vnitřním protikladům, které se v ní nacházejí. V některých pasážích zní Šalomoun negativně, cynicky, zahořkle a pesimisticky. Všem se vysmívá – majetku, poctám, práci, ale i moudrosti a náboženství. Život pro něj nemá smysl a je nespravedlivý. Jindy ale vyzývá k radosti ze života a štěstí. Podporuje čtenáře, aby pracoval a hledal moudrost. Oceňuje spravedlnost. Život chápe jako smysluplný a mluví o odměně i trestu.

Toto napětí je zneklidňující. Talmud říká, že rabíni přemýšleli o tom, že knihu Kazatel z biblického kánonu odstraní, jelikož „její slova si navzájem protirečila“ (Šab 30b). Křesťanští církevní Otcové četli knihu alegoricky, a snažili se tak sladit její poselství s rozumem a ortodoxní vírou. Odlišné řešení nachází moderní kritická teologie, která knihu chápe jako dialog dvou protikladných hlasů nebo jako kompilát různých zdrojů.

Protimlavy a nesoulad jsou neodmyslitelnou součástí inspirovaného poselství knihy Kazatel. Snaha odstranit je by text okradla o část kouzla. Protimlavy jsou totiž symptomem lidské existence. Kazatel přiznává hodnotu práci, moudrosti, životu i štěstí, ale uvědomuje si, že i to nejlepší v životě, jako je víra a spravedlnost, má potenciál ke zlému. Kazatel nemilosrdně staví čtenáře před výsledky svého pozorování. Stopy zla se nacházejí všude, dokonce i v tom nejlepším v člověku.

Každý ví, že zlo je špatné. Potíž je v tom, že se někdy zlo ukrývá v dobru. Práce se může stát obsesí a zničit duši člověka i jeho bližního. Moudrost se může stát pýchou. Náboženství se může stát pokrytectvím a necitlivostí vůči druhému člověku. Spravedlnost se může stát egoizmem a lpěním na náboženských předpisech. Z jisté perspektivy platí, že vše kolem nás, dobré i špatné, je marnost. Duch svatý inspiroval stárnoucího krále, aby zapsal právě tato slova vyjadřující hořce vybojovanou moudrost stáří. „Všechno je marnost.“ Ano, všechno, i to dobré.

Prvním slovem celé knihy Kazatel je slovo „marnost“⁸, které je klíčové pro porozumění celému textu. V knize se objevuje 38krát z celkových 73 výskytů v celém Písmu. Marnost je rozmístěna v knize tak pravidelným způsobem, že se objevily pokusy vytvořit kolem ní celou strukturu knihy.⁹ Nejčastěji se termín objevuje v první polovině knihy, v druhé polovině je jeho výskyt řidší. Úvodní fráze: „Marnost nad marnostmi, řekl kazatel, marnost nad marnostmi, a všechno marnost“ (Bible kralická) se doslovně opakuje v kapitole 12. Pro celý text se jedná o klíčové slovo.

Není snadné porozumět významu hebrejského „hebel“. Ve svém primárním významu „mlha, výpar“ (Ž 62,9; Iz 57,13) je biblickými autory používán jako metafora pro věci pomíjivé, neuchopitelné, bez pevného základu. Nadto „hebel“ vyjadřuje negaci, prázdnotu a nicotu (Ž 78,33; Iz 30,7; 49,4; Jb 9,25), ale také stín (Ž 144,4) nebo sen (Za 10,2). Bývá používán také v etické oblasti, kde popisuje lži a klam (Jr 10,14). Vedle toho má i náboženské konotace a charakterizuje modly a falešné bohy (Iz 57,13; Jr 14,22). „Hebel“ slouží také jako vlastní jméno Kainova bratra (česky tradičně Ábel). Stojí v protikladu ke jménu Kain, jež znamená „ten, kdo zabírá (prostor) a získává“. Ábel je symbolem nebytí. Jeho život je pára, jež zmizí beze stopy.

Ani v knize není snadné tento termín jasně definovat. Většina vykladačů se přiklání k jeho abstraktnímu významu a pracuje s ním jako s metaforou vyjadřující prázdnotu a nesmyslnost. „Marnost“ (či „pomíjivost“) bývá tradiční překladovou variantou, která je natolik obecná, že se v ní skryje více významových odstínů původního hebrejského termínu.

Silná výpověď o marnosti otevírá celé kazatelovo přemítání. Je akcentována nejen opakováním slova v úvodním verši¹⁰, ale také použitou superlativní formou: „marnost marností“. Závěrečný obrat: „vše je marnost“ stvrzuje nevyhnutelnost marnosti. I ta se v knize objevuje sedmkrát.¹¹

⁸ ČEP zde překládá „pomíjivost“, zatímco „marnost“ preferuje kralický překlad. Tato kniha bude oba termíny používat synonymicky.

⁹ Wright A.: „The Riddle of the Sphinx: The Structure of the Book of Qoheleth“, in: Catholic Biblical Quarterly, 30, 1968, s. 313–334; srov. Miller D.: *Symbol and Rhetoric in Ecclesiastes, The Place of Hebel in Qoheleths Work*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2002, s. 23.

¹⁰ Rabíni dokonce napočítali sedm výskytů: Marnost (1) nad marnostmi (2), řekl kazatel, marnost (1) nad marnostmi (2), a všechno marnost (1). Pery T. A.: *Dialogues with Kohelet: The Book of Ecclesiastes, Translation and Commentary*. University Park: The Pennsylvania State University Press, 1993, s. 24.

¹¹ Kaz 1,2,14; 2,11.17; 3,19; 11,8; 12,8.

Ve skutečnosti se téma marnosti v knize objevilo ještě předtím, než bylo slovo „hebel“ poprvé vyřčeno. Již úvodní „slova kazatele (koheleta)“ (Kaz 1,1) odkazují na 1Kr 8, kde Šalomoun po dokončení stavby chrámu oslovuje shromáždění (kahal). V druhém verši osmé kapitoly jsme informováni, že se vše odehrává v sedmém měsíci, tj. Tišri (září/říjen), během Svátku stánků, hebrejsky „Sukót“ (Ez 45,25; Neh 8,14; J 7,37). V době trvání svátku stánků si Izrael připomínal putování pouští a pobývání ve stanech. Smyslem svátku je poukazovat na pomíjivou povahu lidského života. Ve stáncích bývá jako doplněk liturgických úkonů tradičně předčítána kniha Kazatel. Biblická tradice spojuje svátek stánků se zasvěcením chrámu, s křehkostí a dočasností života i s knihou Kazatel, jež vyjadřuje stejné téma. Je jistou ironií, že právě během svátku stánků Šalomoun zasvětil chrám.

Dokonce i chrám, nejsvětější a nejúžasnější stavební projekt krále Šalomouna, byl pomíjivý a marný! K jeho zasvěcení odkazuje úvodní zmínka o „sloves kazatele“. Šalomoun se v myšlenkách vrací na počátek a vzpomíná. Vrací se po cestě, kterou ušel, a přemítá o ní. Narážka na chrám umísťuje tematicky knihu Kazatel do doby Šalomounova pokání. S tím souzní bolestně upřímný způsob, kterým hodnotí všechny své úspěchy, včetně stavby chrámu. Chvástání pana Motýla přesně zapadá do tohoto úseku Šalomounovy duchovní a emocionální cesty.

ROZSAH: CELÝ SVĚT

Navzdory výše řečenému slova knihy Kazatel přesahují historickou perspektivu králova života. Jejím horizontem je celý svět. Svědčí pro to řada důkazů. V první řadě si můžeme povšimnout, že text obsahuje řadu narážek na knihu Genesis. Zmiňuje příběh o stvoření, pád do hříchu, prokletí člověka, zlo, smrt, Ábela (jehož jméno znamená „marnost“) i Kaina („ziskuchtivce“). Odkazuje čtenáře na posla Božího. Lze s jistou dávkou jistoty prohlásit, že ze všech biblických knih odkazuje na Genesi nejčastěji právě Kazatel. Nadto jazyk knihy obsahuje výrazně univerzalistický slovník. Používá výrazy jako „pod sluncem“, „pod nebesy“, „na zemi“, „člověk“ (tedy adam). Pro Boha preferuje univerzální označení „Elohím“, před typicky izraelským „JHWH“. K tomu se kniha zabývá obecně lidskými tématy, jako jsou smrt, stáří, mládí, život, láska, ženy, zlo, utrpení, nespravedlnost, Bůh, štěstí, práce a etika. Najdeme v ní také důležité otázky náboženské, mezi jinými víru, pochybnosti, modlitbu, závazky, oběti a Boží přikázání. Nevyhýbá se ani složitým